

बॅड बँक संकल्पना, महत्त्व आणि आव्हाने**फिरोज प्यारा साहाळा**

सहाय्यक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग

नेहरू (कला, वाणिज्य, विज्ञान महाविद्यालय, नेरपरसोपंत जि. यवतमाळ

Email id:-firojs01@gmail.com

सारांश :-

जागतिक महामारी COVID-19 च्या प्रतिकूल परिणामांमुळे देशाच्या आर्थिक क्रियाकलापांवर प्रचंड दबाव आहे. अनेक अर्थतज्ज्ञ आणि जागतिक संस्थांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेतील मंदीची नोंद केली आहे. या मंदीचा विशेषतः बँकिंग आणि वित्तीय क्षेत्रावर नकारात्मक परिणाम होईल. अर्थव्यवस्थेतील मंदीमुळे, विविध कंपन्या आणि सार्वजनिक आणि खाजगी बँकांच्या शिल्लक जागांमध्ये नॉन-परफॉर्मिंग ॲसेटमध्ये वाढ होऊ शकते. लॉकडाऊनपूर्वी, एकूण नॉन परफॉर्मिंग मालमत्ता 10 लाख कोटी रुपयांच्या खाली होती, परंतु रेटिंग फर्म क्रिसिलच्या मते, आता आर्थिक वर्ष 2020-21 च्या अखेरीस सकल नॉन परफॉर्मिंग मालमत्तांचे मूल्य 11 लाख कोटी रुपयांच्या पुढे गेले आहे. करण्यासाठी.

गेल्या काही वर्षांपासून 'बुडीत कर्ज' आणि 'बॅड ॲसेट'मध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ होत असल्याने 'नॉन परफॉर्मिंग ॲसेट' ही बुडीत कर्ज आणि बुडीत मालमत्ता मिळून बनलेली असल्याची माहिती आहे. बुडीत कर्जांमुळे बँकांचा लाभांश कमी होतो, परिणामी बँकेला कर्ज देणे कठीण होते. बँकांच्या पतधोरणात सातत्याने होणारी घसरण ही सध्या एक महत्त्वाची चिंता आहे. अनुत्पादित मालमत्तेच्या समस्येला सामोरे जाण्यासाठी, अलीकडच्या काळात "बॅड बँक" नावाची एक नवीन संकल्पना उदयास येत आहे.

1) बँकांच्या व्यावसायिक रिअल इस्टेट पोर्टफोलिओची समस्या सोडवण्याच्या उद्देशाने बॅड बँक ही संकल्पना प्रथम 1988 मध्ये मेलॉन बँकेच्या पिट्सबर्ग मुख्यालयात मांडण्यात आली. 2) बॅड बँक ही एक आर्थिक संकल्पना आहे ज्या अंतर्गत आर्थिक संकटाच्या वेळी तोट्यात असलेल्या बँका त्यांचे दायित्व नवीन बँकेकडे हस्तांतरित करतात. ही बुडीत बँक कर्जात अडकलेल्या बँकांची रक्कम विकत घेईल आणि त्यावर व्यवहार करण्याचे कामही या बँकेचेच असेल. 3) जेव्हा बँकेची अनुत्पादित मालमत्ता मर्यादपेक्षा जास्त असते, तेव्हा राज्याच्या आश्वासनावर, एक बँक तयार केली जाते जी विशिष्ट कालावधीसाठी मुख्य बँकेची दायित्वे घेते.

सांकेताक्षर :- Bad Bank, महत्त्व, आव्हान, NPA, IBA, PCR ओर GDP

प्रस्तावना:-

बँकांच्या विविध प्रकारांमध्ये आता या नव्या प्रकाराची भर

पडली आहे. जगात ही बँक प्रथम १९८८ साली अमेरिकेत स्थापन झाली. त्यानंतर इंग्लंड, जर्मनी, आयर्लंड, फ्रान्स अशा अनेक देशांमध्ये या प्रकारच्या बँका स्थापन झाल्या. बॅड बँक याचा अर्थ एखाद्या बँकेची अकार्यकारी मत्ता आणि / अगर रोकड असुलभ मत्ता अशा बँकेला विकणे किंवा त्या बँकेकडे वर्ग करणे. मंदीचा फेरा किंवा गैरव्यवस्थापन किंवा इतर काही कारणाने अशी बेसुमार कर्जे साचत जातात. त्यातील कित्येकांची वसुली अवघड, अतिअवघड, किंवा अशक्य असते. तेव्हा हे नसते ओझे अशा बँकेकडे देऊन आपला ताळेबंद स्वच्छ करणे हे बँकेला क्रमप्राप्त असते. त्यासाठी या बँकेची स्थापना केली जाते. या बॅड बँकेने आता त्या कर्ज

प्रकरणांचा पाठपुरावा करणे, कर्जाची वसुली करणे, त्यासाठी कोर्ट कचेऱ्या करणे अशी वेळ खाणारी गुंतागुंतीची कामे करीत राहणे अपेक्षित असते.

आता बॅड बँक या शीर्षकाचे काय? अर्थशास्त्र / बँकिंग/वाणिज्य विषयात कोठेही गुड बँक असा शब्दप्रयोग वापरात असलेला आढळत नाही. तेव्हा गुड- चांगला, बॅड वाईट अशा संज्ञा केवळ भाषांतर करून येथे वापरता येणार नाहीत. खरे पाहता शीर्षकातही उलटपालट झाली आहे. धोकादायक किंवा चुकीचा कर्ज व्यवहार करून थकबाकी साचू देणाऱ्या बँकेला येथे (अप्रत्यक्षपणे) गुड असे म्हटले जाते व ती कर्ज प्रकरणे हाती घेऊन कर्जवसुली करण्याचे चिवट काम चिकाटीने करणाऱ्या बँकेला मात्र बॅड असा शब्दप्रयोग हा विरोधाभास न कळणारा आहे. तेव्हा वाईट बँक, निकृष्ट बँक, मलिन बँक, अनिष्ट बँक असे शब्दप्रयोग दूर ठेवलेले बरे. अशी थकीत कर्जे बाजूला काढणे, ती इतरांमध्ये

मिसळू न देणे व अशी प्रकरणे एक एक करून हाती घेणे आणि मार्गी लावणे अशी मुख्य कामे ही बँक करते. तिला त्या कार्यानुसार डब्या बँक असा शब्दप्रयोग ठीक होईल असे वाटते. उद्दिष्ट आणि कामकाज यात वाईट किंवा अनिष्ट काहीच नसताना त्या शब्दाचा वापर कशासाठी? उलट असा विनाकारण वाईटपणा न सुचवणारा व त्या डब्यातून कर्ज प्रकरणे एक एक करून काढून त्यावर प्रक्रिया करणारा शब्दप्रयोग म्हणून डब्या बँक हा योग्य होईल असे वाटते. डब्या या शब्दात व या अक्षराचे द्वित्व मुद्दाम ठेवले आहे. कारण हा नेहमीचा खाऊचा किंवा फराळाचा डबा नव्हे. यातील काही माल शेवटी टाकूनच द्यायचा आहे. त्यामुळे काहीसा तुच्छतेचा किंवा टाकाऊपणाचा अर्थ डब्या यात अभिप्रेत आहे.

जाता जाता, भारतात सुनील मेहता समितीने २०१८ साली या बँकेची स्थापना करावी, असे सुचवले आहे. पण त्यावर सरकारने किंवा रिझर्व्ह बँकेने अद्याप गांभीर्याने विचार केलेला नाही. इंडियन बँक्स असोसिएशनच्या शिफारशी इंडियन बँक्स असोसिएशन (IBA), जो दबाव गट आहे. 'प्रोजेक्ट सशक्त' च्या शिफारशीवर आधारित तीन संस्था स्थापन करण्याची शिफारस केली आहे-

- 1) मालमत्ता पुनर्रचना कंपनी (Asset Reconstruction Company): ARC ही एक विशेष वित्तीय संस्था आहे जी बँका आणि वित्तीय संस्थांकडून नॉन परफॉर्मिंग मालमत्ता किंवा बुडीत कर्जे विकत घेते जेणेकरून त्यांना त्यांचे ताळेबंद स्वच्छ आणि संतुलित ठेवण्यास मदत होईल. दुस-या शब्दात ARC ही बँकांकडून बुडीत कर्जे खरेदी करण्याच्या व्यवसायात गुंतलेल्या वित्तीय संस्था आहेत.
- 2) मालमत्ता व्यवस्थापन कंपनी (Asset Management Company): AMC मालमत्तेचे व्यवस्थापन करेल, ज्यामध्ये व्यवस्थापनाचे संपादन किंवा मालमत्तेची पुनर्रचना समाविष्ट आहे. ५०० कोटीपेक्षा जास्त बुडित कर्जासाठी AMC ची स्थापना केली जाईल. बँकांनी एनपीए म्हणून घोषित केलेली कर्जे एएमसी खरेदी करेल जेणेकरून या कर्जाचा बोजा बँकांवर पडणार नाही. ही कंपनी पूर्णपणे स्वतंत्र असेल. सरकार यात हस्तक्षेप करणार नाही. AMC सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील गुंतवणूकदारांकडून निधी उभारेल.

- 3) पर्यायी गुंतवणूक निधी (Alternative Investment Fund): मालमत्ता व्यवस्थापन कंपनी (AMC) ला AIF मार्फत निधी दिला जाईल. IBA ने सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांकडून बुडीत कर्जे मिळविण्यासाठी स्वतंत्र ARC स्थापन करण्याची शिफारस केली आहे.

बँड बँकेचे तत्त्व महत्त्वाचे:-

- 1) 2017 मध्ये सादर करण्यात आलेल्या आर्थिक सर्वेक्षणात पहिल्यांदाच बँड बँकेची चर्चा झाली. अलीकडेच NITI आयोगाचे उपाध्यक्ष राजीव कुमार यांनी देखील बुडीत कर्जाचा सामना करण्यासाठी बँड बँक ही संकल्पना अतिशय महत्त्वाची असल्याचे वर्णन केले आहे.
- 2) हे ज्ञात आहे की बँड बँक मालमत्ता पुनर्रचना कंपनी (Asset Reconstruction Company) प्रमाणे काम करेल. वाईट बँक ही अशी बँक असेल जी इतर बँकांची बुडीत कर्जे खरेदी करेल. पब्लिक सेक्टर असेट रिहॅबिलिटेशन एजन्सी' असे या बँड बँकेचे नाव असून जर्मनी, स्वीडन, फ्रान्स आदी देशांमध्ये हा प्रयोग यशस्वी झाला आहे.
- 3) किंबहुना, बँकांच्या (विशेषतः सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या) अनुत्पादित मालमत्ता झपाट्याने वाढल्या आहेत. 2020-21 या आर्थिक वर्षाच्या अखेरीस एकूण नॉन परफॉर्मिंग मालमत्ता 11 लाख कोटी रुपयांच्या पुढे जाण्याची अपेक्षा आहे. बँकांच्या एकूण कर्जापैकी सुमारे 9.7 टक्के नॉन-परफॉर्मिंग मालमत्तेत रूपांतरित झाले आहे आणि सुमारे 80 टक्के नॉन-परफॉर्मिंग मालमत्ता सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांमध्ये आहेत.
- 4) बुडीत बँका आल्याने इतर बँकांकडून बुडीत कर्जे वसूल करण्याचा दबाव दूर होईल. इतर बँका नवीन कर्ज देण्यावर भर देऊ शकतील. बँकांना त्यांची बुडीत कर्जे बुडीत बँकांना विकण्याची सुविधा मिळणार आहे. चकबाकीदार कंपन्यांच्या मालमत्ता विकण्याच्या कामाला गती मिळणार आहे. बँक अधिकारी मालमत्ता जप्त करण्याऐवजी बँकिंग कामकाज सुरळीतपणे पार पाडू शकतील.

आव्हाने:-

- 1) बँड बँक स्थापन करताना सर्वात मोठी अडचण असते ती बँकेतील हिस्सेदारीची. हे लक्षात घेणे मनोरंजक आहे. की समस्या खाजगी आणि सार्वजनिक दोन्ही क्षेत्रांच्या जास्तीत जास्त सहभागासह आहे.
- 2) बँड बँकेतील सरकारची हिस्सेदारी जास्त असेल तर बँकांची नॉन परफॉर्मिंग मालमत्ता इतकी वाढली आहे की बँड बँकेद्वारे त्यांच्या खरेदीवर सरकारला मोठा खर्च करावा लागू शकतो..
- 3) जर बँड बँक खाजगी क्षेत्राकडे सोपवली तर सर्वात मोठी समस्या अनुत्पादित मालमत्तेच्या मूल्याची असू शकते. खाजगी क्षेत्रातील बँड बँक नफा लक्षात घेऊन अनुत्पादित मालमत्तेचे मूल्य निश्चित करेल.
- 4) जर हे मूल्य खूप जास्त असेल तर बँड बँकेला काही अर्थ उरणार नाही आणि हे मूल्य खूप कमी झाल्यास बँकांना त्यांच्या कर्जाच्या दायित्त्वाच्या प्रमाणात रक्कम मिळू शकणार नाही.
- 5) रिझर्व्ह बँकेचे माजी गव्हर्नर रघुराम राजन यांच्या मते, खराब बँकेची संकल्पना नैतिक संकट निर्माण करू शकते आणि बँकांना प्रतिसाद न देणाऱ्या कर्ज पद्धती सुरू ठेवण्यास प्रोत्साहित करेल.

NPA समस्या सोडवण्यासाठी पर्याय:-

- 1) सर्व प्रथम, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांमधील उच्च पदस्थ अधिकाऱ्यांची नियुक्ती आणि निवड करण्याची पद्धत बदलण्याची गरज आहे. त्याअंतर्गत कार्यकारी संचालक, संचालक मंडळ सदस्यांपासून अध्यक्षांपर्यंत सर्वांच्या संदर्भात बदल करण्याची गरज आहे.
- 2) दुसरी पायरी म्हणून, वरिष्ठ बँक कर्मचाऱ्यांना मूल्यमापन प्रकल्पांतर्गत आवश्यक प्रशिक्षण सुनिश्चित केले जावे. वित्तीय प्रकल्पांसाठी नियमित बँकिंग ऑपरेशन्सपेक्षा भिन्न कौशल्ये आवश्यक असतात.
- 3) तिसरी पायरी म्हणजे दक्षता विभाग मजबूत करणे. सध्या सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांमध्ये कोणतीही प्रभावी दक्षता यंत्रणा नाही.
- 4) याबाबतची चौथी पायरी म्हणजे कालबद्ध तपास यंत्रणा असायला हवी. मोठ्या प्रमाणात एनपीएची काही

प्रकरणे देखील आहेत जी सार्वजनिक डोमेनमध्ये आहेत किंवा जेथे इच्छेने चूक केल्याचा पुरावा आहे, अशा प्रकरणांची योग्य आणि कालबद्ध पद्धतीने केंद्रीय अन्वेषण ब्युरो (CBI) कडे सोपवली जावी.

- 5) कोणत्याही सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकेची मालकी सरकारकडे असते आणि तिच्या व्यवस्थापनातही सरकारची भूमिका खूप महत्त्वाची असते. सामान्यतः बँक बोर्डाच्या बैठकीमध्ये वित्त मंत्रालयातील नोकरशहा सरकारचे प्रतिनिधित्व करतात. या अधिकाऱ्यांना बँकिंग व्यवस्थेशी संबंधित अनुभव किंवा ज्ञान असायला हवे, हा अनिवार्य घटक नाही. अशा परिस्थितीत त्यांनी घेतलेले निर्णय आणि केलेल्या कृतींच्या जबाबदारीचा प्रश्न खूप महत्त्वाचा बनतो.
- 6) दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता (IBC), 2016 नुसार, दिवाळखोरीच्या बाबतीत विशिष्ट प्रक्रिया पूर्ण केल्यानंतर कर्जदाराची मालमत्ता ताब्यात घेतली जाऊ शकते.
- 7) IBC नुसार, 75 टक्के सावकार सहमत असल्यास, कर्ज भरण्यास असमर्थ असलेल्या कंपनीविरुद्ध 180 दिवसांच्या आत (90 दिवसांच्या अतिरिक्त वाढीव कालावधीसह) कारवाई केली जाऊ शकते.

निष्कर्ष:-

भारताची बँकिंग प्रणाली तुलनेने दीर्घ काळापासून अशा आव्हानात्मक पार्श्वभूमीवर कार्यरत आहे, ज्यामुळे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या मालमत्तेची गुणवत्ता, भांडवल पर्यायता आणि नफा यावर विपरीत परिणाम झाला आहे. जोपर्यंत सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक व्यवस्थापन राजकारणी आणि नोकरशहा यांच्याशी एकनिष्ठ राहतील, तोपर्यंत त्यांच्या व्यावसायिकतेचा अभाव राहिल, त्यामुळे संपूर्ण बँकिंग व्यवस्थेची फेरबदल करण्याची गरज आहे. बँकिंग व्यवस्थेतील सर्वांगीण सुधारणांच्या योग्य अंमलबजावणीबरोबरच, इंद्रधनुष योजनेत नमूद केल्याप्रमाणे बँड बँक या संकल्पनेवरही चर्चा व्हायला हवी.

संदर्भ:-

- १) मूर, हेइडी एन. (८ सितंबर २००८)। "द 'बैंड बैंक' एक्सपीरियंस लेसन्स फ्रॉम मेलन-ग्रांट स्ट्रीट डील जर्नल डब्ल्यूएसजे"।
- २) एडी (२०१३)। बैंकिंग जोखिमों का प्रबंधन: बैंक में सुधार के लिए अनिश्चितता को कम करना प्रदर्शन।
- ३) " वित्तीय प्रणाली डायमंड पब्लिकेशन पुणे २०२० एस. व्ही. ढमढेरे, संभाजी काले आणि अविनाश कुलकर्णी
- ४) "अर्थ जिज्ञासा" कॉर्टीनेटल प्रकाशन पुणे २०१५ - विनायक गोविलकर
- ५) www.rbi.org.in

